Van Wad tot Woud; Nieuws uit de Friese natuur

E.P. de Boer

Een rubriek met korte natuurnieuwtjes mag in de Twirre natuurlijk niet ontbreken. Zijn er nieuwe soorten opgedoken? Of heeft u een bijzondere waarneming gedaan? In deze rubriek kunt u er melding van maken. Daarnaast houden wij u via deze rubriek op de hoogte van atlasprojecten, interessante onderzoeken, websites, inventarisaties en natuurprojecten. Deze keer met bijdragen van Teddy Dolstra (TD), John Melis (JM) en E. Peter de Boer (EPB). Maar we hopen natuurlijk dat de lezers van de Twirre de handschoen willen oppakken en ook zelf met interessante korte nieuwtjes komen. Dus heeft u iets bijzonders gehoord of gezien waar u andere natuurliefhebbers in Fryslân op attent wilt maken of wilt u een oproep tot medewerking voor een leuk onderzoek plaatsen? Dat kan! Stuur uw waarnemingen of mededelingen dan naar info@faunax.nl

Boommarters (*Martes martes*) in het Ketlikerskar

Een bezoek in het vroege voorjaar van 2011 door Tjitske Wiersma en Peter, Wyke & Berk de Boer deed de vermoedens al bijna in zekerheid veranderen dat er Boommarters in het Ketlikerskar zaten. In de oude lanen werden op enkele bomen duidelijke krabsporen gezien, haren gevonden en verspreid door het gebied werden uitwerpselen aangetroffen. Dat de Das (*Meles meles*) het hier ook goed doet, bewezen de vele wissels, graafsporen en burchten met tientallen pijpen. In de afgelopen jaren kreeg It Fryske Gea al eens meldingen van marters uit dit gebied, maar het bleef vooralsnog onduidelijk of het hierbij om Boom- of Steenmarter (*Martes foina*) ging en of deze marters zich ook in het gebied zouden voortplanten. Bij een avondbezoek voor vleermuizen trof Peter daarnaast ook nog veel uitwerpselen aan op een hoge boomtak, dichtbij een boomholte. Het kon dus haast niet missen! Het verlossende woord kwam in de vorm van een mailtje met een aantal prachtige foto's die naar Tom Jager werden gestuurd, waarop een moer met een aantal jongen te zien was, terwijl zij een pad overstaken (fig. 2). Deze foto was genomen op vrijwel exact dezelfde plek waar de bepoepte tak met geschikte boomholte werd gevonden. De Boommarter heeft zich dus in 2011 met succes voortgeplant in dit statige natuurgebied. Zoektochten in de Beetsterzwaagse bossen leverden in 2011 vooralsnog geen definitief bewijs voor voortplanting, doch ook hier zal de Boommarter zeker een goed leefgebied vinden. Vooral rond de bosvennen achter het Witte Huis vinden we jaarlijks veel marteruitwerpselen. Voor wie geïnteresseerd is in het wel en wee van de Boommarter, moet zeker eens kijken op: www.werkgroepboommarter.nl (EPB)

Laatbloeiers

Het veldseizoen voor de flora loopt (afhankelijk van het weer) aan het begin van de herfst ten einde. Toch zijn er later in het jaar soms nog verrassende dingen te vinden in onze provincie. Zeggen (*Carex*), soorten waar door botanici vooral in de maanden juni en juli reikhalzend naar wordt uitgekeken, bleken eind september, begin oktober 2011 nog op diverse plaatsen een rijke nabloei te vertonen. Vooral een soort als Tweerijige zegge (*Carex disticha*) bleek nog volop te bloeien bij Sumar, Rotstergaast en Nijhuizum. Bij Oldelamer werd nabloei aangetroffen in de Blauwe zegge (*Carex panicea*). Nabloei van de Gewone bermzegge (*Carex spicata*) en de Valse voszegge (*Carex otrubae*) werd aangetroffen bij Stiens in een weiland aan de Finkumervaart. De Dotterbloem (*Caltha palustris*) had in 2011 een rijke nabloei in De Fennen bij Gorredijk. Ook werd de soort bloeiend aangetroffen in extensief beheerde percelen weiland bij Sumar. Nabij Terwispel werd in oktober 2012 nog een rijkelijk bloeiende Cichorei (of wegenwachter) (*Cichorium intybus*) gevonden. (TD)

Figuur 1. Vleermuistoren in de gemeente Opsterland (Foto: E.P. de Boer).

Eerste vleermuistoren gebouwd in Fryslân

Naar aanleiding van een ecologisch onderzoek, waarbij een drietal verblijfplaatsen van vleermuizen werd aangetroffen in een te slopen oude school aan de commissiewei te Beetsterzwaag, heeft de Gemeente Opsterland op advies van Bureau

Figuur 2. Boommarter met jongen. Ketlikerskar 20 juni 2011.

FaunaX een heuse vleermuistoren neergezet. Omdat alle verblijfplaatsen van vleermuizen in West-Europa via de Habitatrichtlijn zwaar beschermd zijn, is de ontheffing voor de sloop van de school verleend, door de verloren verblijfplaatsen te compenseren met het aanbieden van vervangende verblijfplaatsen in deze vleermuistoren. Omdat op de locatie geen nieuwbouw gepland was, waren de mogelijkheden voor andersoortige mitigatie of compensatie beperkt. Het ontwerp voor de Friese vleermuistoren is gebaseerd op de allereerste Nederlandse vleermuistoren die in 2009 op een defensieterrein in Baarle-Nassau werd gebouwd. In opdracht van FaunaX heeft de Zoogdiervereniging op basis van de ervaringen opgedaan in Baarle-Nassau een licht verbeterde versie ontworpen. In het vroege voorjaar van 2012 is deze vleermuistoren aan de Commissiewei geplaatst. Omdat langjarige ervaringen met vleermuistorens nog grotendeels ontbreken, is het nog onduidelijk in hoeverre en hoe lang het duurt voordat vleermuizen zulke torens gaan gebruiken. Vleermuizen zijn erg plaatstrouw en stellen zeer specifieke eisen aan hun verblijfplaatsen. In opdracht van de gemeente Opsterland wordt de toren door FaunaX vanaf 2012 gemonitoord. Bij een bezoek op 13 augustus, toen de toren er dus nog maar nauwelijks een half jaar stond, werd de eerste vleermuisbewoner al aangetroffen; een Gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*)! Dit was een onverwacht vroeg succes. Natuurlijk hopen we dat er de komende jaren nog meer soorten gebruik van zullen maken. De toren is zodanig ontworpen dat er ruimte is voor zomer- en winterverblijfplaatsen van de Laatvlieger (*Eptesicus serotinus*), Gewone grootoorvleermuis (*Plecotus auritus*) en Gewone dwergvleermuis. (EPB)

Libellenvlonder in de Catspoele

In 2005 werd de in Nederland uitgestorven Oostelijke witsnuitlibel (*Leucorrhinia albifrons*) gesignaleerd in het ven Catspoele op de Delleboersterheide. Dit nieuws zette heel libellenminnend Nederland op zijn kop. Iedereen wilde deze zeldzame libel zien en jaarlijks komen belangstellenden van heinde en verre en in groten getale, naar dit gebied om de soort in levende lijve te mogen aanschouwen (figuur 3). De Catspoele is echter een kwetsbaar rustgebied met bijzondere natuurwaarden en is niet vrij toegankelijk. Velen konden zich echter niet inhouden en betraden desondanks het ven, waardoor de populatie gevaar liep te worden verstoord. Om de kwetsbare populatie te beschermen en de rust in het unieke natuurgebied te bewaren, werden excursies georganiseerd en extra toezicht gehouden. Maar ondanks deze inspanningen bleven mensen het gebied betreden. Kortom: er moest iets veranderen! Daarom bedacht FaunaX met It Fryske Gea een oplossing: de libellenvlonder. Met deze unieke libellenvlonder hopen we zowel de natuurliefhebbers als de natuur van dienst te zijn. Vanaf de libellenvlonder kunnen libellenspotters de Oostelijke witsnuitlibel van dichtbij bekijken en fotograferen. Daarnaast is het ven met veertig verschillende libellensoorten één van de rijkste libellenwateren van Fryslân. Maar de Catspoele biedt meer; het is ook de thuishaven van allerlei andere zeldzame dier- en plantensoorten. Vanaf deze vlonder kan voortaan iedereen genieten van de indrukwekkende natuur, zonder de kwetsbare

natuurwaarden te verstoren. Op 1 juni 2011 werd de libellenvlonder officieel geopend door Ultsje Hosper en Peter de Boer. Sindsdien is de vlonder door veel mensen bezocht. Plaats: Vanaf de parkeerplaats aan de Alberdalaan nabij Nijeberkoop loopt u het zandpad Delleburen in richting de Delleboersterheide. De vlonder met informatiepaneel bevindt zich aan uw rechterhand. (EPB)

Figuur 3. Excursie Oostelijke witsnuitlibel op de Libellenvlonder Catspoele 26 juni 2011 (Foto: E.P. de Boer).

Te verschijnen: "Libellen in Fryslân; mei ljochtsjende wjokken oer it wetter"

Op de traditionele voorjaarsbijeenkomst van de Hynstebiter in huize Olterterp werd na tien jaar afscheid genomen van een prachtige periode van libellenonderzoek in Fryslân door de libellenwerkgroep De Hynstebiter. De avond stond geheel in het teken van wat we in deze periode hebben bereikt en beleefd en werd afgesloten met een schitterende libellenfilm gemaakt door Ronald van Seyen. Natuurlijk wilden we deze onvergetelijke periode niet zomaar afsluiten, want er is in tien jaar veel ontdekt en nog veel meer geleerd over de boeiende ecologie, ethologie, fenologie en verspreiding van de Friese libellen. In de Hynstebiter-periode (2001-2012) werden de libellen van Fryslân nauwkeurig in kaart gebracht en werd een tiental nieuwe libellensoorten ontdekt. Al enkele jaren wordt daarom stilletjes gewerkt aan een boek over Libellen in Fryslân, waarin alle 57 Friese en een zevental nieuw te verwachten soorten worden beschreven. In 2011 is hard doorgewerkt en ondertussen zijn er 64 soortteksten geschreven. De komende winter wordt de laatste hand gelegd aan de inleidende hoofdstukken en vindt de eindredactie plaats. Naar alle verwachting wordt het een prachtig en volwaardig boek boordevol schitterende kleurenfoto's en wetenswaardigheden over de Friese libellenfauna. Waarschijnlijk zal het boek medio mei 2013 verschijnen. Omdat de oplage beperkt is, kunnen de lezers van de Twirre het boek nu al bij voorinschrijving bestellen bij epvanhijum@hynstebiter.nl. Hoewel het boek rond de 312 pagina's zal beslaan, willen we de prijs aanvaardbaar houden. De prijs van het boek zal naar verwachting maximaal € 35,- bedragen. (EPB)

Friese zoogdieratlas

Afgelopen jaar is de Zoogdieratlas Friesland verschenen vanuit het project Zoogdieratlas.nl Friesland. Deze is te vinden en als PDF te downloaden op de site www.zoogdieratlas.nl. De werkatlas is voor iedereen bestemd die geïnteresseerd is in de zoogdieren in de provincie Fryslân en wil weten waar de verschillende soorten voorkomen. Dit project van de Zoogdiervereniging had in elke provincie een aangepaste aanpak. In Fryslân was in 2007 al een werkatlas uitgegeven met 43.000 waarnemingen. Deze gaf een mooie basis om verder mee te werken. Hoofddoel van Zoogdieratlas.nl was het verzamelen van zoveel mogelijk waarnemingen en de oprichting van een actieve zoogdierwerkgroep per provincie. In Fryslân is de Sûchbistenwurkgroep Fryslân binnen de Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF) een belangrijke speler. Hieruit worden al jaren vele goede waarnemingen gemeld. Deze verzameling is deels de basis van dit project. Daarnaast leverden diverse specifieke zoogdier- of vogelgerichte werkgroepen al jaren vele belangrijke waarnemingen, variërend van zicht- tot braakbalmeldingen. Deze zeer enthousiaste en actieve groepen en hun vrijwilligers staan borg voor een grote kennis van de Friese natuur. Daarnaast kwamen vele meldingen binnen via de telefoon of e-mail. De uiterste invoerdatum voor opname in de atlas was 15 november 2011, maar zelfs daarna was er nog een duidelijk effect van het project merkbaar en worden er nog steeds datasets en losse waarnemingen aangeleverd. Daardoor is deze werkatlas bij het verschijnen alweer achterhaald, en dat is goed! De website www.zoogdieratlas.nl blijft open voor het doorgeven van waarnemingen, maar de invoer via www.waarneming.nl en www.telmee.nl is net zo welkom. Waarnemingen via deze kanalen dragen bij aan de kennis en de bescherming van alle soorten. De Zoogdiervereniging zal intensief blijven samenwerken met de FFF Sûchbistenwurkgroep Fryslân en overige werkgroepen. Beide partijen zijn zeer geïnteresseerd en blijven openstaan voor uw meldingen en vragen. Voor vragen kunt u contact opnemen met de zoogdiercoördinator (zie bij werkgroepen achterin deze Twirre) (JM)

Friese vissenatlas

In 2007 is de RAVON/FFF Werkgroep Vissen Onderzoek Friesland opgericht. Deze werkgroep had bij oprichting twee doelen: het opleiden en motiveren van schepnetvrijwilligers en het maken van een vissenatlas. De werkgroep gaat sinds de oprichting elke twee weken op zaterdag of zondag op excursie door heel Fryslân. In 2011 is in opdracht van Wetterskip Fryslân een project gestart om te

komen tot een atlas. De coördinatie ligt bij John Melis van Fryslân Grien, de projectleiding bij Mark Koopmans en het databeheer ligt bij Ronald de Jong, beiden van Altenburg&Wymenga. Het project is in twee fasen onderverdeeld. Allereerst moest er een werkatlas komen. Hiervoor zijn uit zoveel mogelijk bestaande bronnen data verzameld. Vervolgens zijn er zoveel mogelijk "witte vlekken" opgevuld en extra waarnemingen toegevoegd. Deze voorlopige atlas zal waarschijnlijk december 2012 klaar zijn en de planning is om deze in januari 2013 uit te reiken. Deze bevat verspreidingskaarten per vissoort (50 soorten) op het niveau van een kilometerhok verdeeld over drie tijdsperioden. Dit is natuurlijk een mooie prestatie, maar hier willen we niet stoppen.
Na de voorlopige atlas komt de tweede fase die tot doel heeft om van de werkatlas een boek te maken. In het boek komen naast de soortenbeschrijvingen ook een beschrijving van de verspreiding binnen Fryslân en de verklaring daarvoor. Ook komen er specifieke hoofdstukken die te maken hebben met Fryslân in relatie tot de visserij en diverse hoofdstukken over ecologie. Zodra er voldoende sponsoring gevonden is om met deze fase te starten, wordt eraan begonnen. De huidige planning is om het boek eind 2013 te laten verschijnen. Samen met de atlas komt er mogelijk ook een "levende" atlas online waarin iedereen per soort en per tijdvak kan zien waar waarnemingen ingevoerd zijn van een soort. Zolang deze versie nog niet draait, is er een tijdelijke website actief. Deze is nog niet af, maar hierop staan wel nieuws en activiteiten. De site is www.vissenatlas-friesland.nl oftewel www.fiskenatlas-fryslan.nl. Iedereen die interesse heeft om mee te doen aan de excursies of waarnemingen wil doorgeven, wordt verzocht contact te maken via deze websites. (JM)

Laatste vissennieuws; exoten rukken verder op

Na de vondst van de Marmergrondel (*Proterorhinus semilunaris*) door de vissenwerkgroep Fryslân, waar uitgebreid aandacht aan is besteed in de vorige Twirre, zijn er weer drie nieuwe grondels in Fryslân aangetroffen! Door IMARES in 2011 bij Kornwerderzand gevonden: Pontische stroomgrondel (*Neogobius fluviatilis*), Marmergrondel, Zwartbekgrondel (*N. melanostomus*) en Kesslers grondel (*N. kessleri*). In 2012 is de Marmergrondel door de WVOF gevonden in het Slotermeer bij Balk, het IJsselmeer bij Stavoren en Tacozijl, en binnenlands bij Wijckel. In 2012 is de Marmergrondel door A&W gevonden bij de Oude Leijen. Nog meer exoten die al een tijdlang in Fryslân verblijven: Roofblei (*Aspius aspius*), Zonnebaars (*Lepomis gibbosus*) en steeds meer vindplaatsen van de Bruine dwergmeerval (*Ameiurus nebulosus*).

Bijzondere insectenwaarnemingen Fochtelooërveen

Tijdens een kartering van libellen, dagvlinders, sprinkhanen en mieren in het Dutch Crane Resort (DCR) in 2011 werd een zeer zeldzame bladwesp (Hymenoptera: Pamphiliidae) en een aantal

*Figuur 4. Moeraskniksprietvlieg (*Microdon myrmicae*), Fochteloërveen, 2 juni 2011 (Foto: E.P. de Boer).*

bijzondere vliegensoorten (Diptera: *Syrphidae, Conopidae, Bombyliidae & Acroceridae*) aangetroffen. Deze insectengroepen vormden geen onderdeel van de monitoring, maar de aangetroffen soorten zijn dusdanig bijzonder dat zij het vermelden waard zijn. Deze vondsten maken nogmaals extra duidelijk hoe belangrijk het Fochtelooërveen is voor de biodiversiteit van Noord-Nederland.
Begin juni werd in de verlandingszone van een veenmosven een grote populatie van de Moeraskniksprietvlieg (*Microdon myrmicae*) aangetroffen (figuur 4), een zeer zeldzame zweefvlieg waarvan de larven in mierennesten leven. De larven lijken sterk op kleine slakjes; zozeer zelfs dat zij ooit beschreven werden als een nieuwe slakkensoort!

*Figuur 5. Donkere Veenzweefvlieg (*Sericomyia lappona*), Fochteloërveen, 30 mei 2011 (Foto: E.P. de Boer).*

Het betreft hier mogelijk de grootste populatie van Nederland. Dichtstbijzijnde andere populaties van deze zweefvlieg liggen rond de Veluwe en in de Achterhoek. De Donkere veenzweefvlieg (*Sericomyia lappona*) (figuur 5) en de Blaaskopvlieg (*Physocephala*

Figuur 6. Blaaskopvlieg (Physocephala nigra), Fochte-loërveen 24 juni 2011 (Foto: E.P. de Boer).

nigra) (figuur 6) werden rond verlandende en beschut gelegen petgaatjes waargenomen; beide zijn landelijk zeldzaam. Op het oostelijke toegangspad werd de, in het noorden zeldzame, Wolzwever (*Exoprosopa capucina*) (figuur 7) gezien. In juni werd op de reliëfrijke heide aan de noordoostkant van het Esmeer een zeldzame spinvlieg (*Paracrocera orbicula*) gevangen. Dit kleine gebochelde vliegje parasiteert op spinnen en is in Noord-Nederland zeer zeldzaam. Spinvliegen zijn mysterieuze vliegjes die over de hele wereld voorkomen, maar nergens algemeen zijn. Zij verschijnen soms plotseling en tijdelijk en worden maar zelden opgemerkt. Van de 500 beschreven soorten zijn per soort maar een tiental exemplaren bekend. De vliegjes zijn soms maar enkele millimeters groot en het was meer geluk dan wijsheid dat het diertje als zodanig herkend werd. Het zweefde namelijk dicht voor Peters gezicht terwijl hij op z'n knieën lag op zoek naar mierennesten!

Figuur 7. Wolzwever (Exoproposa capucina)*, Fochteloërveen, 2 juni 2011 (Foto: E.P. de Boer).*

De kartering is onderdeel van een vierjarige monitoring van de vegetatie, entomofauna, broedvogels en herpetofauna en wordt uitgevoerd door het Noord-Nederlandse Ecologische Samenwerkingsverband FORMICA. Formica bestaat uit Johannes Tonckens (Vegetatie & GIS), Henk Jansen (Vegetatie), Herman Feenstra (Broedvogels & Herpetofauna) en E. Peter de Boer (Entomofauna). Het DCR is onderdeel van het Fochtelooërveen en is in het najaar van 2011 tot en met 2012 door Natuurmonumenten grondig heringericht met gelden uit het EU-LIFE fonds. Doel is de oppervlakten actief (groeiend) hoogveen en natte heide te vergroten. Het herstelplan - The Dutch Crane Resort - maakt het Fochtelooërveen nog aantrekkelijker voor Kraanvogels (*Grus grus*). Het Fochtelooërveen is Natura-2000 gebied, met name vanwege de aanwezigheid van levend hoogveen en bovendien het enige natuurgebied in Nederland waar Kraanvogels broeden. Meer informatie over het DCR is te vinden op www.natuurmonumenten.nl/dutch-crane-resort

Vliegende aardbei

Op 30 mei 2011 werd op een zandpad op de Bonghaar een zeer bonte roodzwarte wesp gevonden; het dier zat stil op het pad (figuur 8) en was pas gestorven. Bij nadere determinatie bleek het om de zeer zeldzame bladwesp (*Caenolyda reticulata)* te gaan. Bij navraag bij specialisten bleek het de tweede waarneming van een volwassen exemplaar in Nederland te betreffen. Deze bladwesp werd pas in 2007 voor het eerst gezien op landgoed Twickel in Twente. Een grote bijzonderheid dus. Het diertje heeft nog geen Nederlandse naam, maar de Duitsers noemen het "de Vliegende aardbei". Dat lijkt mij een treffend gekozen naam, want als het diertje vliegt, lijkt het vanwege de rode kleur inderdaad op een… vliegende aardbei. (EPB)

Figuur 8. Bladwesp: Vliegende aardbei, Fochteloërveen, 30 mei 2011 (Foto: E.P. de Boer).

Laatste nieuws: Invasie Oost-Europese Koolmezen

In oktober is ons land overspoeld door Koolmezen (*Parus major*). Vogelaars telden deze maand bijna 80.000 Koolmezen en gaven deze door via de website Trektellen.nl. Het gaat om een van de grootste Koolmezeninvasies ooit. Oorzaak: het grote tekort aan beukennootjes en andere boomzaden in de bossen van Noordoost-Europa. Om te kunnen overwinteren, zijn de mezen afhankelijk van het aanbod van noten en zaden in het bos. Dit aanbod varieert per

winter. In zogenaamde mastjaren zetten bomen veel vruchten en zaden af. Zo was 2011 een erg goed jaar voor de beuk. Omdat de Koolmees verzot is op beukennoten, profiteerde de soort daar volop van. Dit jaar is juist een erg slecht beukennotenjaar. Ook zijn er weinig andere boomzaden in de Europese bossen te vinden. Koolmezen, maar ook andere mezen, hebben massaal gereageerd op deze schaarste. In september waren de eerste tekenen van de uittocht uit het noordoosten al zichtbaar. Vooral de Zwarte mees (*Periparus ater*) werd in deze maand in flinke aantallen in ons land gezien. Net als de Koolmees reageerde deze mezensoort op het sterk verminderde voedselaanbod. Nadat vanaf begin oktober de aantallen Zwarte mezen afnamen, trok de Koolmees ons land binnen. Op 18 oktober werd een recordaantal van 6109 exemplaren geteld bij vogeltrektelpost Kamperhoek in Flevoland. Vogeltellers maakten ook in de dagen daarna melding van grote groepen Koolmezen die langstrokken. Ter vergelijking: in oktober 2011 telden zij nog geen 7.000 Koolmezen in Nederland. De Koolmezen komen, in tegenstelling tot veel andere zangvogels die door ons land trekken, waarschijnlijk niet uit Scandinavië. Uit telgegevens van vogeltrektelpost Falsterbö in het zuiden van Zweden blijkt namelijk dat de aantallen Koolmezen daar niet uitzonderlijk hoog waren. Door de massale intocht belandden er ook ruim 10.000 Koolmezen in de netten van Nederlandse ringers. Van de gevangen vogels bleken enkele exemplaren eerder dit najaar in de Baltische staten te zijn geringd. Dit suggereert dat de Koolmezen vooral vanuit het noordoosten ons land binnentrokken. Hoewel veel mezen ons land alweer verlaten hebben, zal mogelijk een deel achterblijven. Dan worden de vetbollen en voedertafels binnenkort opvallend druk bezocht. (Bron: Sovon Vogelonderzoek Nederland, maandag 5 november 2012)

Eduard Peter de Boer
Vakredacteur ongewervelden & Natuurnieuws
Alde Dyk 31
8407 AD Terwispel
info@faunax.nl

